

Tomasz Dzieńkowski
(Instytut Archeologii UMCS Lublin)

Badania archeologiczno-architektoniczne na terenie średniowiecznej rezydencji książęcej w północnej części Wysokiej Górki w Chełmie

*Archaeological and Architectural Research in the Area of the
Medieval Princely Residence in the Northern Part
of Wysoka Górka in Chełm*

STRESZCZENIE:

Badania archeologiczne średniowiecznej rezydencji książęcej w Chełmie były realizowane przez różne ekipy w ciągu 11 sezonów badawczych pomiędzy 1910 a 2013 rokiem. Wyniki badań prowadzonych do lat 70. potwierdziły obecność kamiennej architektury rezydencjalno-sakralnej, którą zinterpretowano jako rezydencję księcia Daniela Romanowicza. Główną budowlę uznano za pałac książęcy, mury odkryte w północnej części założenia określono jako relikty spalonej cerkwi św. Jana, natomiast te odsłonięte wewnątrz w postaci kamiennej, czworokątnej budowli uznano za pozostałości baszty-wieży lub studni. W latach 60. odsłonięto jeszcze jeden murowany obiekt w postaci wieży datowanej na czas Kazimierza Wielkiego. Ponadto na stoku wzgórza natrafiono na konstrukcje drewniane związane z umocnieniem nasypu lub starszym grodem. Najnowsze ustalenia dokonane na podstawie badań z lat 2010-2013 potwierdzają, iż na terenie wzgórza wzniesiono aż 6 budowli murowanych z kamienia (A, A1, B, C, C1, D), z których 3 odkryto we wcześniejszych badaniach, choć obecnie uległa zmianie interpretacja ich formy i chronologii. Pozostałe 3 to nowoodkryte budowle łączone z rozbudową rezydencji. Najstarszą fazę stanowiła prostokątna budowla (A1) pełniąca funkcję albo budowli pałacowej, której nie ukończono, albo dziedzińca z bramą wjazdową i wewnętrznymi budynkami. Kolejne obiekty to budowla A identyfikowana ze świątynią Jana Złotoustego (?) oraz najmniej rozpoznane budowle C i C1 – wstępnie uznawane za dwie fazy wieży. Najwięcej danych pochodzi z badań wieży (budowla B), którą wzniesiono na ruinach murów ciosowych. Odkrycie w 2013 roku kolejnej budowli kamienno-ceglanej (D), ale usytuowanej w część północnej wzgórza wskazuje, iż rejon ten również został objęty monumentalną zabudową. Kontekst stratygraficzny budowli potwierdza jej związek z nawarstwieniami fazy 1 i 2, a uzyskane datowanie TL cegły z muru osadza jej budowę w wieku XIII. Niestety, niewielki zakres prac nie pozwala na określenie pełnego narysu budowli, a tym samym podjęcie szerszych dywagacji nad jej funkcją i relacjami z zabudową z części południowej wzgórza. Badania części południowej

Wysokiej Górkę potwierdziły nagromadzenie wielofazowej architektury monumentalnej, która funkcjonowała blisko 150 lat, pomiędzy 3. dekadą XIII wieku, a końcem wieku XIV. Wstępne analizy architektoniczne wskazują najbliższe formą założenia na terenie Węgier - rezydencje królewskie w Óbudzie i Székesfehérvár. Jednak odkrycie kolejnej budowli w części północnej podczas badań w 2013 roku stawia zupełnie nowe pytania o formę i organizację przestrzenną rezydencji książęcej w Chełmie.

Słowa kluczowe: średniowiecze, założenie rezydencjalno-sakralne, architektura monumentalna, ośrodek książęcy, Chełm.

Badania rezydencji książęcej w Chełmie położonej na terenie Góry Katedralnej w jej północnej części zwanej Wysoką Górką (ryc. 1) mają już 100-letnią tradycję i były realizowane przez 11 sezonów badawczych pomiędzy rokiem 1910 a 2013.

Pierwsze prace archeologiczno-architektoniczne przeprowadzili w latach 1910-1912 Piotr Pokryszkin i Fiodor Korałłow. Jednak wstępne wyniki ich badań opublikowano dopiero 42 lata później¹. Kolejne badania archeologiczne wykonano w sezonach 1966, 1967 i 1968 w ramach działań interdyscyplinarnego zespołu kierowanego przez Wiktora Zina i Władysława Grabskiego (Kraków) przy udziale Jana Gurby i Ireny Kutyłowskiej (Lublin)². Wyniki badań obu ekip były zbliżone i koncentrowały się na kamiennej architekturze rezydencjalno-sakralnej. Prace P. Pokryszkina przyniosły odkrycie relikwów trzech budowli wzniesionych z ciosów piaskowca glaukonitowego (tzw. zielony kamień) i piaskowca kwarcowego. Budowlę „główną” zidentyfikowano na podstawie źródeł pisanych jako rezydencję księcia Daniela Romanowicza³. Mury odkryte w północnej części założenia uznano za relikwty spalonej cerkwi św. Jana, natomiast te odsłonięte wewnątrz rezydencji, w postaci kamiennej, czworokątnej budowli, określono jako pozostałości baszty-wieży lub studni. Ponadto na stoku wzgórza natrafiono na konstrukcje drewniane wiązane przez P. Rappoport z umocnieniem nasypu lub starszym grodem. Odsłonięto również ślady opisane przez Pokryszkina jako pozostałości pogańskiego stosu⁴.

Z kolei odkrycie zabytkowych murów i pozostałości wału dokonane w latach 60. zinterpretowano jako: 1) relikwty wieży datowanej na czasy Kazimierza Wielkiego, 2) mury budowli identyfikowanej z *palatium* księcia Daniela Romanowicza i cerkwią św. Jana, 3) konstrukcje drewniane

¹ P. A. Rappoport, *Cholm*, „Sovietskaja Archeologija”, 20, 1954, s. 313-323.

² W. Zin, W. Grabski, *Wyniki badań architektonicznych nad wczesnośredniowiecznym Chełmem*, „Sprawozdania z posiedzeń komisji PAN Oddział w Krakowie”, VII-XII, 1966, s. 725-729; J. Gurba, I. Kutyłowska, *Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego grodziska w Chełmie Lubelskim*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 22, 1970, s. 231-241.

³ P. A. Rappoport, *op. cit.*, s. 313, 322-323.

⁴ *Ibidem*, s. 313-323.

wzmocnione palisadą, stanowiące umocnienie grodziska datowanego na XI-XII wiek⁵.

W końcu lat 90. przeprowadzono badania w rejonie kamiennej studni usytuowanej na terenie obecnego Ogrodu Różańcowego (na południowy wschód od Wysokiej Górki) oraz rozpoznano lokalizację i przebieg fosy otaczającej założenie⁶. W 2001 roku podjęto prace sondażowe na Wysokiej Górze. Przebadano południowy stok wzgórza, gdzie odsłonięto kamienny mur *palatium* (faza 1) i umocnienia drewniano-kamienno-ziemne (faza 2)⁷.

W latach 2010-2012 podjęte zostały interdyscyplinarne badania, których celem była weryfikacja dotychczasowych ustaleń dotyczących chronologii, funkcji, formy założenia i jego przebudowy oraz cech architektonicznych obiektu. Badania były prowadzone w ramach programu Narodowego Centrum Nauki realizowanego przez Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie⁸. Najnowsze ustalenia potwierdzają, iż na terenie wzgórza wzniesiono 5 budowli murowanych (budowle A1, A, B, C, C1), których budowę, użytkowanie i zniszczenie można zamknąć w 3 fazach (ryc. 2). Zabudowę murowaną najstarszej fazy stanowiła prostokątna budowla (A1) o wymiarach 22,5 x 33 m wzniesiona z ciosów zielonego kamienia (piaskowca glaukonitytowego).

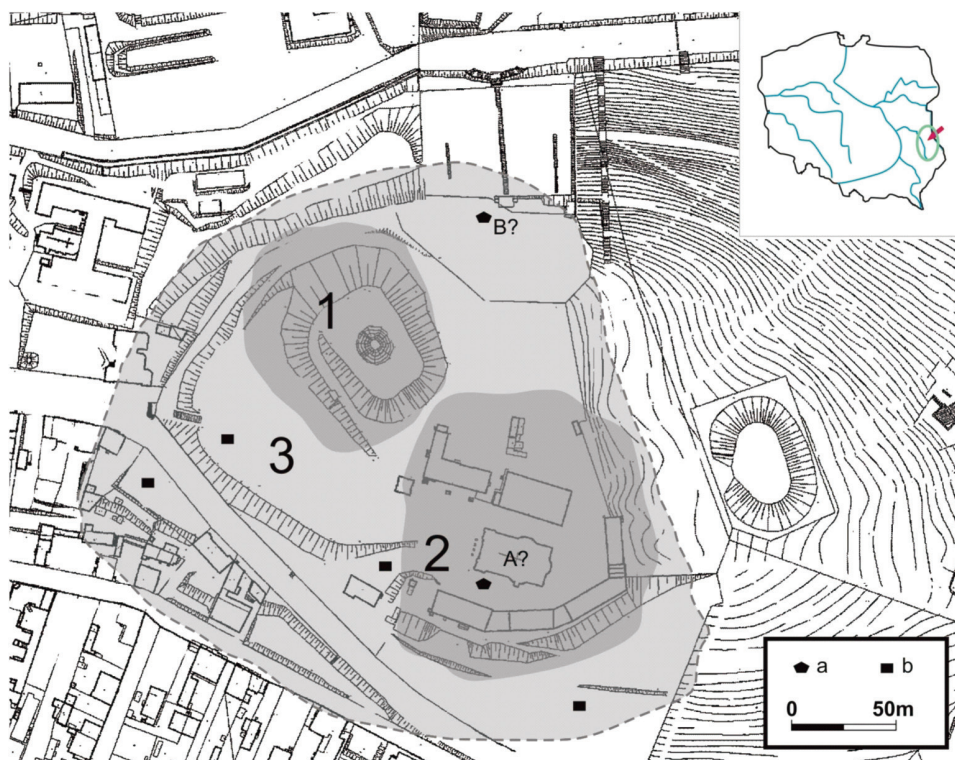
Obiekt pełnił funkcję budowli pałacowej, której nie ukończono lub dziedzińca z bramą wjazdową i wewnętrznymi budynkami. Mury budowli zachowały się do wysokości 1,5-3 m. Z nawarstwień obu faz (1 i 2) pozyskano dużą liczbę detali architektonicznych ciosanych w miękkim zielonym piaskowcu oraz materiały ruchome. Kolejne budowle związane z fazami 1 i/lub 2 rezydencji to obiekt A identyfikowany ze świątynią św. Jana Złotoustego (?) oraz nowoodkryte budowle C i C1 rozpoznane w niewielkim zakresie i wstępnie uznawane za relikty dwufazowego obiektu obronnego (?). Najwięcej danych pochodzi z badań wieży (budowla B; faza 2), którą wzniesiono na murach ciosowych założenia (A1). Duże wymiary obiektu (11 x 12 m), lokalizacja, jak i budowa w dolnej partii z kamienia, a w górnej z drewna, znajdują odniesienie do opisu z *Kroniki halicko-wołyńskiej*, natomiast liczne świadectwa użytkowania po-

⁵ J. Gurba, I. Kutylowska, *op. cit.*, s. 237-240.

⁶ T. Dzieńkowski, *Górka Chełmska we wczesnym średniowieczu*, w: *Badania archeologiczne. O początkach i historii Chełma*, red. E. Banasiewicz-Szykuła, Lublin 2002, s. 73-84.

⁷ *Ibidem*, s. 75-80; A. Buko, *Monumentalna zabudowa Góry Katedralnej w Chełmie we wczesnym średniowieczu*, „*Archaeologia Historica Polona*”, 15, 2005, 1, s. 69-83.

⁸ A. Buko, R. Dobrowolski, T. Dzieńkowski, S. Gołub, W. Petryk, T. Rodzińska-Choraży, *A palatium or a residential complex? Recent research into the northern part of Góra Katedralna (Wysoka Górka) in Chełm*, „*Sprawozdania Archeologiczne*”, 66, 2014, s. 395-448.

Ryc. 1. Chelm-Góra Katedralna. Rekonstruowany układ zasiedlenia: 1-gród książy, 2-część sakralna, 3-zaplecze osadnicze, A-cerkiew Bogurodzicy?, B-cerkiew?, a-ślady osadnictwa, b-cmentarz (oprac. T. Dzięnkowski).

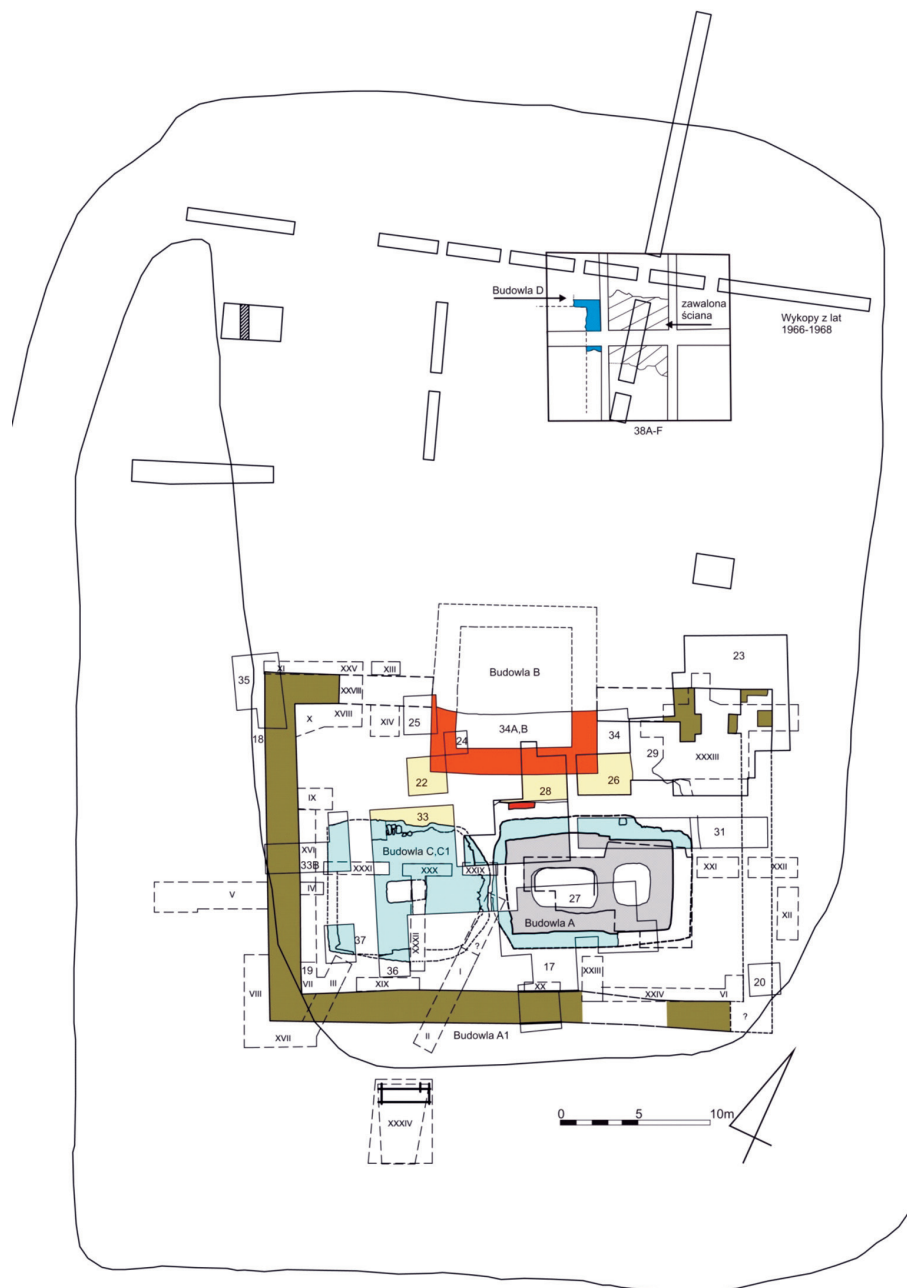
twierdzą jej mieszkalno-obronny charakter⁹. W fazie 3 nadal funkcjonowały budowle określane jako wieża i świątynia, ale o zmienionym planie w wyniku rozbudowy.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż badania części południowej Wysokiej Górki potwierdziły nagromadzenie wielofazowej architektury monumentalnej, która funkcjonowała blisko 150 lat, pomiędzy 3. dekadą XIII wieku a końcem wieku XIV. Wstępne analizy architektoniczne wskazują, iż czworokątna forma założenia fazy 1. z budowlami wewnętrznymi znajduje najbliższe analogie na Węgrzech w królewskich rezydencjach z XII-XIII w. w Óbudzie i Székesfehérvár¹⁰.

Dotychczasowe prace koncentrowano w części południowej wzgórza i tylko w latach 60. założono kilka wykopów sondażowych w rejonie

⁹ *Ipat'evskaja letopis'*, w: *Polnoe Sobranie Russkich Letopisej* [dalej PSRL], t. II, Moskwa 2001 [reprint wydania Sankt-Peterburg 1908], kol. 845: A. Buko et al., *op. cit.*, s. 437-438.

¹⁰ A. Buko et al., *op. cit.*, s. 439-443.

Ryc. 2. Relikty architektury kopalnej odsłonięte w trakcie badań na Wysokiej Górze w latach 1910-1912, 2010-2013 wraz z lokalizacją wykopów i budowli A1, A, B, C, C1 i D (oprac. W. Petryk i T. Dzieńkowski).

północnym¹¹. Niestety ich wyniki nie zostały opracowane i ograniczono się do stwierdzenia o dużych zniszczeniach, obecności miększych nawarstwień i występowania materiałów ruchomych oraz muru z cegieł¹².

Ryc. 3. Północna część wzgórza z wykopem 38A-F (fot. T. Dzięnkowski)

W 2013 roku pojawiła się możliwość weryfikacji dotychczasowych ustaleń i przeprowadzenia badań archeologicznych właśnie w tej części Wysokiej Górki. Założono wykop 38 o wymiarach 11 x 12 m podzielony na części A-F (por. ryc. 3). Wykop miał powierzchnię 132 m² i był eksplorowany od powierzchni terenu do głębokości 5 m w newralgicznych rejonach (wykopy 38A, 38B, 38E). W części południowej wzgórza poziom ten wyznacza strop calca, jednak kwestia ta nie została jednoznacznie wyjaśniona¹³. W wykopach udokumentowano dużą liczbę jednostek stra-

¹¹ J. Gurba, I. Kutylowska, *op. cit.*, s. 233, ryc. 3.

¹² *Ibidem*, s. 234; I. Kutylowska, *Sprawozdanie z badań archeologicznych w latach 1966-1968*, Lublin 1968.

¹³ A. Buko et al., *op. cit.*, s. 432-434.

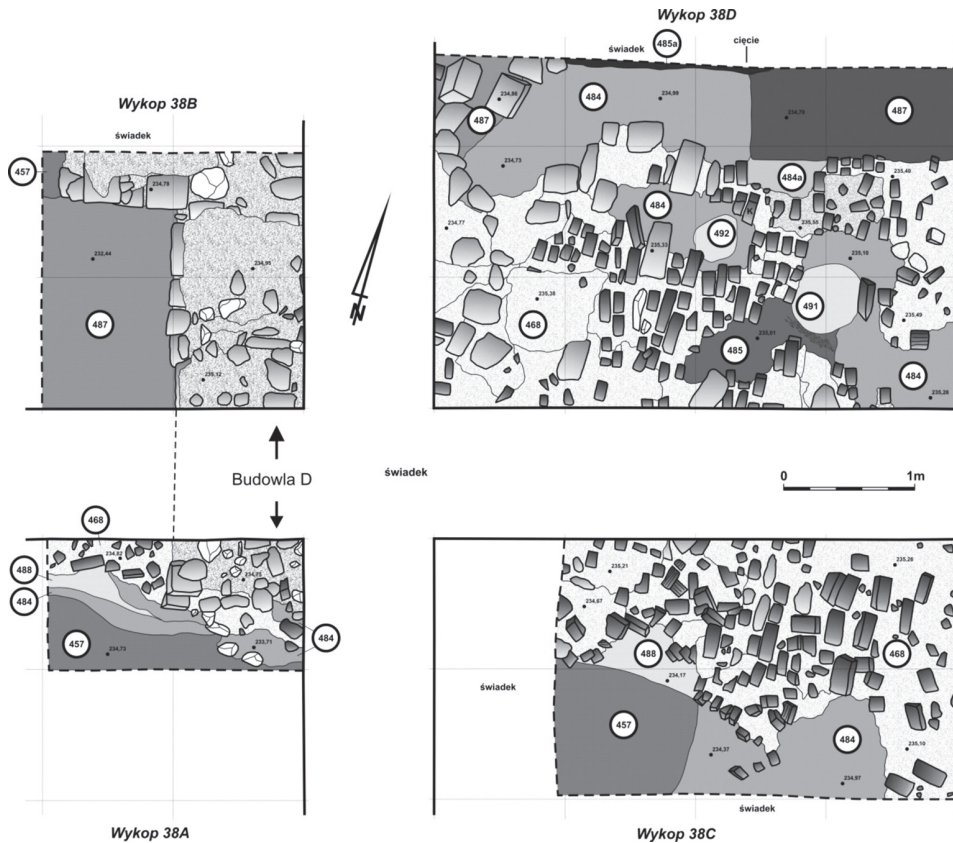

Ryc. 4. Mury budowli D z ciosów kamiennych odsłonięte w wykopie 38B. Widoczny narożnik wewnętrzny (fot. T. Dzieńkowski).

tygraficznych (nr 440-500), powstałych w wyniku użytkowania tej części wzgórza w okresie pomiędzy XIII a XV wiekiem. Ich analiza na podstawie relacji stratygraficznych, zawartości i funkcji oraz datowania materiałami ruchomymi, umożliwiła wydzielenie kilku poziomów użytkowych i budowlanych założenia.

Najmłodsze relikt osadnictwa odkryto w wykopach 38A i 38C w postaci wkopu o nieokreślonej funkcji i niepełnych wymiarach (szerokości około 5 m i głębokości 6 m). Innych danych nie ustalono, bowiem obiekt kontynuuje się pod współczesnym kopcem. Zasypano obiektu stanowiły warstwy zawierające kafle piecowe garnkowe, ceramikę siwą i zabytki metalowe, w tym monety z XV wieku. Wkop niszczył nawarstwienia starsze – warstwy niwelacyjne i destrukcyjne z ceramiką naczyniową charakterystyczną dla okresu XIII i XIV wieku w międzyrzeczu Bugu i Wieprza oraz na zachodniej Ukrainie¹⁴.

¹⁴ M. Auch, *Wczesnośredniowieczna ceramika szklwiona z Chełma, woj. lubelskie*, „Archeologia Polski”, t. 59, 2004, s. 49-94; Idem, *Wczesnośredniowieczna ceramika ze Stołpia, gm. Chełm*, w: *Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003-2005*, red. A. Buko, Warszawa 2009, s. 136-162; M. V. Malevskaia-Malevič, *Keramika zapadnorusskich gorodov X-XIII vv.*, Sankt-Peter-

Ryc. 5. Plan budowli D zlokalizowanej w wykopach 38A-D. Kamienne mury narożnika i relikty ceglanej ściany (rys. R. Ratajczak). Legenda: nr warstw: 457-nasyp; 468-destrukty; 484-niwelacje; 485, 488-ślady pożaru; 487-konstrukcja nasypu; 491,492-negatywy słupów.

W wykopach 38B, C i D odkryto relikty kolejnej budowli murowanej (budowla D). Na głębokości 235 m n.p.m. odsłonięto fragment narożnika północno-zachodniego obiektu (ryc. 4, 5).

Mury wykonano z ciosów zielonego kamienia, jednak nie zastosowano tu stabilnego fundamentu tylko posadowiono je bezpośrednio na warstwie nasypu. Szerokość muru wynosiła około 1 m (ze względu na zniszczenia nie uzyskano pełnego wymiaru). Udokumentowane mury przebiegały w linii zbadanych dotychczas reliktyw wieży, dziedzińca i pozostałych budynków, co pozwala sądzić o związku funkcjonalnym

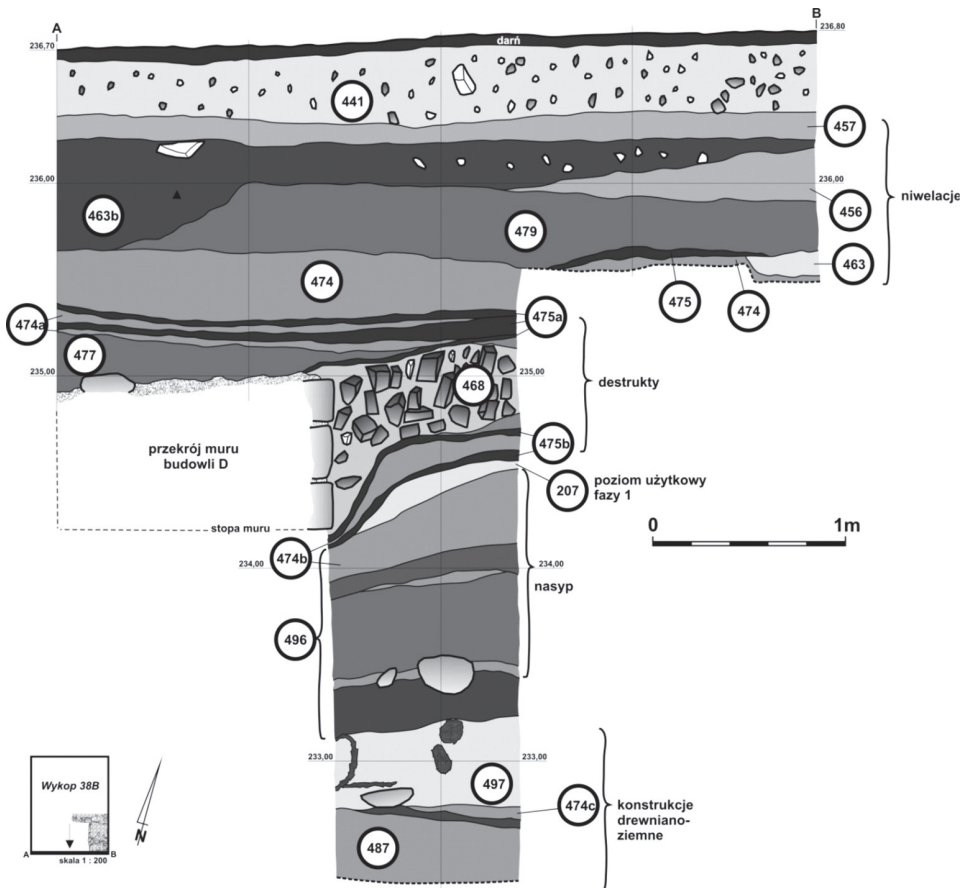
i chronologicznym pomiędzy budowlami. W wykopach 38 C i D odsłonięto kolejny element budowli D w postaci zawalonej ściany ceglanej (ryc. 6).

Cegły w „leżącym” murze miały grubość od 74 do 92 mm (brak innych parametrów), a do ich spojenia użyto 3 rodzaje zapraw. Ze względu na zniszczenia trudno odtworzyć pierwotny sposób wiązania cegieł w murze. Z kolei w dolnej partii ściany zachowały się ciosy glaukonitytu świadczące o zastosowaniu wątku kamiennie-ceglanego. Relikty muru ściany zalegały na cienkiej warstwie niwelacyjnej o miąższości 3 cm. Poniżej wystąpiło rumowisko ze śladami spalenizny i przepalonej zaprawy z cegłami „palcówkami” o wymiarach 85 x 116-120 mm (grubość x szerokość x brak długości). Tu znaleziono liczne detale architektoniczne w postaci m.in. czworościennych bloków z półwałkiem ciosanych w zielonym piaskowcu i pochodzących zapewne z portalu (?). Cegła „palcówka” z tego poziomu uzyskała datowanie termoluminescencyjne (TL) - 1243±35 AD¹⁵.

Ryc. 6. Relikty ceglanej ściany budowli D przykryte warstwami wyrównawczymi (fot. T. Dzieńkowski).

¹⁵ Datowanie wykonane przez prof. dr hab. S. Fedorowicza z Uniwersytetu Gdańskiego dzięki wsparciu finansowemu S. Gołuba.

Ryc. 7. Profil południowy prezentujący nawarstwienia użytkowe, destrukcyjne i wyrównawcze wraz z przekrojem muru budowli D (rys. R. Ratajczak). Legenda: nr warstw: 441 i 457-nasyp; 456, 463, 474-niwelacja I i warstwy użytkowe; 474, 477-niwelacja II; 468, 475-destrukty; 207-poziom użytkowy fazy 1; 487, 496, 497-konstrukcje nasypu.

W wykopie 38B, poniżej muru budowli D, eksplorowano nawarstwienia do głębokości 5 m. Były to warstwy nasypu, który tworzyły przekładki kredy oraz glaukonitytu wzmacniane drewnianymi belkami (ryc. 7).

Odmianą sytuację zarejestrowano w wykopie 38E, gdzie odsłonięto mięszką warstwę niwelacji kredowej, w stropie której udokumentowano negatywy konstrukcji drewnianych. Być może warstwy te były związane z drewniano-ziemnym wałem otaczającym założenie?

W pozostałych wykopach odsłonięto warstwy niwelacyjne i pożarowe, które na obecnym etapie badań trudno jest łączyć z kolejnymi fazami

rozbudowy założenia. W wykopie 38D natrafiono na 3 czaszki ludzkie bez szkieletów. Zostały wkopane w warstwę niwelacyjną i przykryte kamieniami. Mogły być efektem przypadkowego odkrycia i zostały wtórnie przeniesione na teren nie funkcjonującej już wówczas rezydencji (XV wiek?).

W wyniku badań pozyskano dużą liczbę materiałów ruchomych. Statystycznie najwięcej zebrano ceramiki naczyniowej z charakterystyczną pobiałką występującej na terenie Chełma w XIII-XIV wieku¹⁶. Następne grupy zabytków o zbliżonej chronologii to: płytki posadzkowe szklione, fragmenty bransolet szklanych, okucia ozdobne, pierścionki brązowe oraz szczątki zwierzęce – kości pokonsumpcyjne¹⁷. W warstwach najmłodszej fazy użytkowania wzgórze wystąpiły denary jagiellońskie, późnośredniowieczne klamerki i sprzączki oraz pierścionki, a także kafle garnkowe.

Na tym etapie badań nie jest możliwa pełna rekonstrukcja obrazu osadnictwa z rejonu północnego wzgórze oraz jego synchronizacja z nawarstwieniami i architekturą rezydencji książęcej z części południowej. Niewątpliwie mamy tu potwierdzenie intensywnego użytkowania (może gospodarczego?), co wskazuje na wyraźną odmienność w stosunku do części południowej objętej zabudową rezydencjalno-sakralną¹⁸. Nieznany jest plan i nie ustalono funkcji budowli D wzniesionej na niestabilnym nasypie, zbudowanej w dolnej partii z ciosów piaskowca glaukonitytowego, w górnej z cegły o zróżnicowanych wymiarach (wtórnie użyta?). Dwie fazy pożarowe i destrukty budynku przy braku warstw użytkowych sugerują jej nieukończenie i zniszczenie. Pozycja stratygraficzna budowli wskazuje na związek z 2. lub 3. fazą funkcjonowania założenia, ponieważ została wzniesiona na nasypie i na warstwie intensywnego pożaru, który w *Kronice halicko-wołyńskiej* opisano pod rokiem 1256¹⁹. Użycie tego samego surowca kamiennego, jak i obecność detali o podobnej ornamentyce potwierdza kontynuację działań budowlanych, chociaż nowym elementem jest zastosowanie cegły „palcówki”. W części rezydencjalnej (południowej) cegłę odkryto na złożu wtórnym w nawarstwieniach fazy

¹⁶ T. Dzieńkowski, *Kilka uwag...*, s. 371-378.

¹⁷ M. Wołoszyn, *Między Gnieznem, Krakowem a Kijowem. Archeologia o wczesnośredniowiecznych relacjach polsko-ruskich i formowaniu polsko-ruskiego pogranicza*, w: *U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej: pogranicze polsko-ukraińskie w perspektywie badań archeologicznych*, red. M. Dębiec, M. Wołoszyn, Rzeszów 2007, s. 177-206; T. Dzieńkowski, M. Wołoszyn, *Stołpie, stan. 1, badania 2003 – 2004. Zabytki wydzielone, w: Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003-2005*, red. A. Buko, Warszawa 2009, s. 119-136.

¹⁸ A. Buko, *op. cit.*, s. 69-83; A. Buko *et al.*, *op. cit.* s. 410, 436.

¹⁹ PSRL, II, kol. 843-846; A. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok. 1201-1264). Biografia polityczna*, Kraków 2012, s. 400-401; Idem, *Góra Katedralna w Chełmie w świetle źródeł pisaných*, Bydgoszcz 2013, s. 11 (maszynopis w Archiwum IAE PAN w Warszawie).

2. Cegła *in situ* wystąpiła w murze świątyni Bogurodzicy badanej w 2013 roku, której wzniesienie na podstawie wzmianek *Kroniki halicko-wołyńskiej* miało miejsce przed 1253 rokiem²⁰.

Wyniki badań archeologicznych rezydencji książęcej na Wysokiej Górze w Chełmie, jak i najstarszej świątyni Bogurodzicy potwierdzają dużą rangę (stołeczną) średniowiecznego ośrodka chełmskiego, podkreślają unikatowość odkryć architektonicznych oraz wskazują na potrzebę kontynuowania prac badawczych²¹.

BIBLIOGRAFIA:

- Auch M., *Wczesnośredniowieczna ceramika szkliviona z Chełma, woj. lubelskie*, „Archeologia Polski”, 59, 2004, s. 49-94.
- Auch M., *Wczesnośredniowieczna ceramika ze Stołpia, gm. Chełm*, w: *Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003-2005*, red. A. Buko, Warszawa 2009, s. 136-162.
- Buko A., Dobrowolski R., Dzieńkowski T., Gołub S., Petryk W., Rodzińska-Choraży T., *A palatium or a residential complex? Recent research into the northern part of Góra Katedralna (Wysoka Górką) in Chełm*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 66, 2014, s.395-448.
- Buko A., *Monumentalna zabudowa Góry Katedralnej w Chełmie we wczesnym średniowieczu*, „Archaeologia Historica Polona”, 15, 2005, 1, s. 69-83.
- Dąbrowski A., *Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok. 1201-1264). Biografia polityczna*, Kraków 2012.
- Dąbrowski A., *Góra Katedralna w Chełmie w świetle źródeł pisanych*, Bydgoszcz 2013 (maszynopis w Archiwum IAE PAN w Warszawie).
- Dzieńkowski T., *Górką Chełmska we wczesnym średniowieczu*, w: *Badania archeologiczne. O początkach i historii Chełma*, red. E. Banasiewicz-Szykuła, Lublin 2002, s. 73-84.
- Dzieńkowski T., *Kilka uwag o wczesnośredniowiecznej ceramice naczyniowej z terenu Chełma*, w: *Hereditas Praeteriti. Additamenta archaeologica et historica dedicata Ioanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi*, red. H. Taras, A. Zakościelna, Lublin 2009, s.371-378.
- Dzieńkowski T., Wołoszyn M., *Stołpie, stan. 1, badania 2003 – 2004. Zabytki wydzielone*, w: *Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003-2005*, red. A. Buko, Warszawa 2009, s. 119-136.
- Gołub S., *Polsko-ukraiński projekt badań cerkwi Bogurodzicy wybudowanej w Chełmie przez Daniela Romanowicza w XIII w. Wstępne wyniki badań*, „Rocznik Chełmski”, 17, 2013, s.293-306.
- Gurba J., Kutylowska I., *Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego grodziska w Chełmie Lubelskim*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 22, 1970, s.231-241.
- Іпат'євська летопись*, w: *Polnoe Sobranie Russkich Letopisej*, t. II, Moskwa 2001.

²⁰ PSRL, II, kol. 845; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz...*, s. 346; D. Dąbrowski, *Góra Katedralna w Chełmie...*, s. 14; S. Gołub, *Polsko-ukraiński projekt badań cerkwi Bogurodzicy wybudowanej w Chełmie przez Daniela Romanowicza w XIII w. Wstępne wyniki badań*, „Rocznik Chełmski”, 17, 2013, s. 293-306.

²¹ W 2014 roku w ramach programu Opus Narodowego Centrum Nauki uzyskano finansowanie na badania części północnej Wysokiej Górką i publikację monografii stanowiska. Projekt będzie realizowany w latach 2015-2017 pod kierunkiem A. Buko z IAE PAN w Warszawie we współpracy z Instytutem Archeologii UMCS.

- Kutyłowska I., *Sprawozdanie z badań archeologicznych w latach 1966-1968*, Lublin 1968.
- Malevskaja-Malevič M. V., *Keramika zapadnorusskich gorodov X-XIII vv.*, Sankt-Peterburg 2005.
- Rappoport P. A., *Cholm*, „Sovietskaja Archeologija”, 20, 1954, s.313-323.
- Wołoszyn M., *Między Gnieznem, Krakowem a Kijowem. Archeologia o wczesnośredniowiecznych relacjach polsko-ruskich i formowaniu polsko-ruskiego pogranicza*, w: *U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej: pogranicze polsko-ukraińskie w perspektywie badań archeologicznych*, red. M. Dębiec, M. Wołoszyn, Rzeszów 2007, s. 177-206.
- Zin W., Grabski W., *Wyniki badań architektonicznych nad wczesnośredniowiecznym Chełmem*, „Sprawozdania z posiedzeń komisji PAN Oddział w Krakowie”, VII-XII, 1966, s. 725-729.

ABSTRACT:

Archaeological research of the medieval princely residence in Chełm were conducted by various teams throughout 11 excavation seasons between 1910 and 2013. The results of works conducted until the 70s confirmed the presence of a stone residential and sacral architecture, which has been interpreted as a residence of Prince Daniel Romanowicz. The main building has been identified as a princely palace, the walls found in the northern part of the establishment have been defined as relicts of the burnt Orthodox church of Saint John while those exposed inside, in the form of a stone quadrangular structure, were identified as the remains of a bastille-tower or a well. In the 60s one more object laid with stone, in a form of a tower dated to the times of Casimir the Great, became excavated. Moreover, wooden constructions, associated with the revetment of embankment or the elder borough, were encountered on a slope of the hill. The latest findings made on the basis of the excavations from 2010-2013 confirm that in the area of the hill there were as much as 6 stone-laid structures (A, A1, B, C, C1, D), 3 of which have already been found in previous excavations, although the interpretation of their form and chronology are currently subject to change. The remaining 3 are newly discovered structures associated with the expansion of the residence. The oldest phase was a rectangular structure (A1), function of which was either a palace building, which was left unfinished, or a courtyard with entrance gate and internal buildings. Other objects are: structure A, identified with the temple of Jan Złotousty (?) and the least known structures C and C1- tentatively described as the two phases of the tower. The largest amount of data comes from the studies on the tower (structure B), which was erected on the ruins of the ashlar blocks. The discovery in 2013 of another structure of stones and bricks (D), but situated in the northern part of the hill, indicates that this region was also encompassed by the monumental buildings. Stratigraphic context of the structure confirms its connection with building-ups of the 1st and 2nd phases and the acquired TL dating of brick from the wall places its erection to the 13th century. Unfortunately, the limited scope of excavations does not allow to define the entire sketching of the structure, and subsequently to engage in a wider divagation on its function and its correlation to the buildings in the southern part of the hill. Excavations from the southern part of Wysoka Górka have confirmed the accumulation of a multi-phased monumental architecture, which had function for nearly 150 years, between the 3rd decade of the 13th century and the ending of the 14th century. The initial architectural analyses indicate that in terms of the form the closest concepts occurred in Hungary- the royal residences in Óbuda and Székesfehérvár. However, the discovery of another structure in the northern part

during excavations in 2013 posts thoroughly new questions regarding the form and spatial organisation of the princely residence in Chełm.

Keywords: Middle Ages, residential and sacral concept, monumental architecture, princely centre, Chełm.

Tomasz Dzieńkowski – absolwent archeologii na Wydziale Humanistycznym UMCS (1996). W 2011 roku uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych. Od 2013 roku adiunkt w Instytucie Archeologii UMCS. Prowadzi badania nad kształtowaniem się wschodniej granicy monarchii piastowskiej, a także nad problematyką polsko-ruskiego pogranicza polityczno-kulturowego w świetle źródeł archeologicznych. W ramach działalności badawczej współwykonawca i kierownik projektów naukowych oraz autor publikacji regionalnych, ogólnopolskich i o zasięgu międzynarodowym. E-mail: tomasz.dzienkowski@poczta.umcs.lublin.pl.